

Рефлексія — психологічна категорія, яка пробно увійшла в криміналістичний обіг. Рефлексія інтерпретується як прийом мислення в ході сприйняття, як процес самоусвідомлення суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, причому не просто саморозуміння, а й виявлення того, як й інші розуміють його особистісні особливості, емоційні реакції. Рефлексія — це «дзеркальне» відображення суб'єктами спілкування один одного, імітація мислительної діяльності та застосовуваних взаємодій.

Особливе значення рефлексивне мислення має в тактиці провадження вербальних слідчих дій (допит, перевірка показань, впізнання). Не меншу роль відіграє рефлексія й в пошуково-пізнавальних слідчих діях, таких як огляд, обшук, затримання. У зв'язку з цим В. Коновалова справедливо зауважує, що зневаження рефлексивним мисленням у практичній діяльності не дозволяє цілеспрямовано відшукати тайники в ході обшуку, виявити невидимі сліди при огляді¹.

Зворотний зв'язок — це інформаційно-комунікативний прийом, сутність якого полягає в безперервному одержанні адресатом інформації про те, який вплив він справив на партнера, з яким спілкувався, та прийнятті рішень щодо коректування стратегії спілкування.

Таким чином, функції спілкування дають змогу цілеспрямовано реалізувати пізнавально-перетворюючу діяльність слідчого, зробити її більш планомірною, організованою та ефективною.

Надійшла до редколегії 18.05.98

М. ЦИМБАЛ, директор ХНДІСЕ

КРИМІНАЛІСТИЧНА СУТНІСТЬ ПІДПАЛІВ І ВЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ПРОТИПОЖЕЖНИХ ПРАВИЛ

Пожежа — це складний процес повного чи часткового пошкодження, знищення матеріального об'єкта (об'єктів), що відбувається внаслідок впливу полум'я, високих температур та інших чинників, що мають складну фізико-хімічну, теплофізичну, аеродинамічну і тепломасообмінну природу. Це надзвичайно небезпечне для людини руйнівне явище, яке викликає почуття страху та сильні переживання. Основними причинами пожеж є: грубі порушення правил пожежної безпеки, необережне поводження з вогнем, самозаймання речовин і матеріалів, вибухи, підпали.

¹ Див.: Коновалова В. Е. Вказ. праця. 1977. С. 66—129.

Встановлення причини пожежі — складний процес, що включає до себе аналіз і синтез лодій та ситуацій. Дослідження слідчого завжди спрямовані на встановлення даних про сукупність станів і процесів на всіх стадіях виникнення і розвитку пожежі, механізму утворення її наслідків. Як приклад можна навести випадок з практики розслідування. Так, внаслідок пожежі повністю було знищено вогнем міський відділ внутрішніх справ в одній із держав СНД. Жертвами пожежі стали як працівники міліції, так і заарештовані. Під впливом політичної обстановки у регіоні в якості основної була висунута версія про диверсію. Ця версія засновувалася на тому, що відділ міліції знаходився у прикордонній зоні і сутички між ворогуючими сторонами раніш траплялися. Але слідча група крім цієї версії проробляла й інші. Для встановлення осередку пожежі проводилася пожежно-технічна експертиза. Після копітного дослідження місця згаріща було встановлено, що осередок пожежі знаходився на ділянці дерев'яної підлоги однієї з камер, де утримувався заарештований. Між дошками підлоги знаходилися глибокі щілини, в одну з яких потрапила незагашена цигарка. Як потім було встановлено, ця цигарка й стала причиною пожежі. Коли по камері стали розповсюджуватися вогонь і дим, заарештований підняв галас. Почалася термінова евакуація тих, хто перебував у приміщенні відділу міліції. Але вогонь дуже швидко знищував дерев'яні споруди. Всім врятуватися не вдалося — від угарного газу загинило 12 заарештованих, що перебували у камерах підв'альних приміщень.

У криміналістичній літературі проблемам розслідування пожеж приділялася певна увага. Так, у 1956 р. М. Брайнін розглядав деякі питання класифікації злочинів по справах про пожежі¹. У монографії І. Пантелеєва² один з параграфів було присвячено кваліфікації злочинів, внаслідок яких виникають вказані явища. О. Качанов та В. Кабанов досліджували характеристику загальних відомостей про пожежі та кримінально-правову характеристику злочинних порушень правил пожежної безпеки та підпалів³. Детального ж та глибокого аналізу вказаної проблеми стосовно сучасного стану злочинності в Україні та чинного кримінального законодавства України, на жаль, до цього часу проведено не було.

У кримінальному законодавстві України існує спеціальна норма, що встановлює відповідальність за порушення правил

¹ Див.: Брайнин М. С. Расследование дел о пожарах. М., 1956. С. 3—13.

² Див.: Пантелеев И. Ф. Расследование и профилактика взрывов, пожаров, крушений и авиапроисшествий. М., 1975. С. 38—52.

³ Див.: Качанов А. Я., Кабанов В. Н. Расследование уголовных дел о пожарах. М., 1987. С. 4—8, 27—30.

пожежної безпеки, які спричинили виникнення пожежі на будь-яких об'єктах — ч.ч. 2, 3 ст. 220¹ КК. Сама назва статті — «Порушення правил пожежної безпеки» — вказує на те, що її диспозиція є бланкетною і відсилає до відповідних правил. Основні норми щодо забезпечення вказаних правил містяться в Законі України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку»¹ та в «Правилах пожежної безпеки в Україні»², що є обов'язковими для виконання як громадянами, так і посадовими особами, підприємствами, організаціями, закладами, установами будь-якої форми власності, органами влади.

Обов'язковою ознакою злочину, що передбачена диспозицією ст. 220¹, є причинний зв'язок між порушеннями правил пожежної безпеки та їх наслідками. Особа, яка порушує вказані правила, передбачає можливість пожежі (ч. 2), людських жертв або інших тяжких наслідків (ч. 3), але розраховує на їх відвернення, або не передбачає наслідків, хоча повинна і могла це зробити.

Кримінальне законодавство України виділяє низку галузей, де порушення техніки безпеки взагалі та техніки пожежної безпеки зокрема являють собою суспільну небезпеку. До таких галузей слід віднести транспорт, гірничі роботи, будівництво, вибуховонебезпечні підприємства. КК України передбачає злочини із санкціями за порушення техніки безпеки на воєнних об'єктах (порушення правил польотів, судоводіння та ін.). Пожежі можуть бути також наслідком злочинного порушення правил використання, збереження та перевезення чи пересилки вибуховонебезпечних, піротехнічних, легкозаймистих, їдких речовин. Так, при перевезенні у залізничному складі вагону з магнієм у процесі слідування через опади виникли самозаймання речовини та загорання вагону від впливу вогню. Ця подія трапилася внаслідок порушення правил перевезення магнію, що був завантажений у вагони навалом, а не в упаковках, які виключали б попадання вологи на нього.

До злочинів, де пожежа може бути елементом об'єктивної сторони, можна віднести:

- порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 77 КК);
- випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів (ст. 215² КК);
- допуск до керування транспортними засобами водіїв, які перебувають у стані сп'яніння (ст. 215⁴ КК);

¹ Див.: Закони України. К., 1996. Т. 6. С. 246—261.

² Див.: Правила пожежної безпеки в Україні. К., 1995.

— порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху (ст. 215⁵ КК);

— порушення правил, що діють на транспорті (ст. 217 КК);

— самовільна, без потреби зупинка поїзда (ст. 217¹ КК);

— угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 217² КК);

— блокування транспортних комунікацій (ст. 217³ КК);

— незаконний провіз на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 221¹ КК);

— порушення правил безпеки гірничих робіт (ст. 218 КК);

— порушення правил при проведенні будівельних робіт (ст. 219 КК);

— порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 220 КК);

— порушення правил зберігання, використання, обліку та перевезення вибухових речовин (ст. 221 КК);

— недбале зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів (ст. 224 КК);

— незаконна пересилка легкозаймистих або їдких речовин (ст. 225 КК);

— порушення правил поводження зі зброєю, а також з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих (ст. 245¹ КК);

— порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 246 КК);

— порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 247 КК).

Якщо здійснити порівняння складів злочинів, які обумовлені ст.ст. 218, 219, 220, 221, 221¹, 224, 225, то можна зробити висновок про те, що вони містять багато спільного. Диспозиції вказаних статей є бланкетними, тобто відсилають до нормативних актів, які містять відповідні правила. Наприклад, пожежі при проведенні будівельних робіт можуть виникати внаслідок порушень правил зберігання та використання легкозаймистих речовин, проведення земляних робіт (під фундамент) без узгодження з органами енергонагляду, захарашення будівельних майданчиків, недодержання правил газо- та електрозварювальних робіт. Порушення правил пересилки у поштових відправленнях й багажом легкозаймистих речовин також може призвести до пожежі.

Порушення правил безпеки на транспорті виділені в спеціальні склади злочинів. Ті з них, що можуть спричинити пожежі, кваліфікуються за ст.ст. 77, 215², 215⁴, 215⁸, 217, 217¹, 217², 217³, 221¹ КК.

Об'єктом посягання при порушеннях правил, що діють на транспорті, є суспільна небезпека, здоров'я чи життя людей, відносини власності. Об'єктивна сторона по суті не відрізняється від вказаних вище ознак злочинів і полягає в діях чи бездіяльності осіб, які вчинили злочин. Суб'єктивна сторона, як правило, характеризується необережною виною або умислом та необережним ставленням до вказаних в диспозиціях статей наслідків.

Інша, найбільш поширена причина пожеж — підпал, що є елементом об'єктивної сторони багатьох складів злочинів. До них належить віднести,

- диверсію (ст. 60 КК);
- масові безпорядки (ст. 71 КК);
- пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 78 КК);
- умисне знищення або пошкодження державного чи колективного майна (ч. 2 ст. 89 КК);
- умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 93 КК);
- вимагательство (ч. 2 ст. 144 КК);
- умисне знищення або пошкодження індивідуального майна громадян (ч. 2 ст. 145 КК);
- умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді чи працівникові правоохоронного органу (ч. 2 ст. 189^б КК);
- викрадення або пошкодження документів, штампів, печаток (ч.ч. 1, 2 ст. 193 КК);
- хуліганство (ч. 2 ст. 206 КК);
- знищення і зруйнування пам'яток історії і культури (ст. 207 КК);
- умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 245 КК).

Якщо від пожежі, яка виникла внаслідок підпалу, з метою ослаблення держави були зруйновані чи пошкоджені підприємства, споруди, шляхи та засоби сполучення або інше державне чи колективне майно, то ці дії слід кваліфікувати за ст. 60 КК. Об'єктивна сторона диверсії проявляється у формі підпалу, об'єктом є внутрішня безпека держави, суб'єктивна сторона характеризується тільки прямим умислом.

До одного з елементів об'єктивної сторони умисного вбивства при обтяжуючих обставинах часто відноситься підпал. Ця дія може бути пов'язана із застосуванням п. «е» (вбивство, вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб) ст. 93 КК. Ознака особливої жорстокості має місце, коли умисне вбивство було

вчинене способом, який завідомо для винного був пов'язаний із спричиненням потерпілому особливих фізичних страждань і спалюванням живої людини. Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, може також полягати у підпалі житла чи іншого об'єкта, де перебуває певна кількість людей.

Підпал часто застосовується злочинцями з метою приховання вчиненого вбивства. Як приклад можна навести випадок розслідування злочину, який був вчинений по вул. Фестивальній м. Харкова у 1994 р. В домоволодінні, де відбулася пожежа, після її ліквідації були виявлені трупи шести осіб — дітей і дорослих членів сім'ї. При судово-медичних дослідженнях трупів було встановлено, що смерть сталася внаслідок заподіяння різних тілесних ушкоджень. Причому у всіх потерпілих в крові був виявлений газ — окис вуглецю різних і значних концентрацій. Крім того, оглядом місця події було встановлено, що трупи обгоріли сильніш за меблю та споруди. В результаті проведення цілої низки експертиз було встановлено:

— трупи сильно обгоріли тому, що вони були облиті легкозаймистою рідиною;

— причина виникнення пожежі — запалювання трупів, облитих легкозаймистою рідиною;

— джерелом окису вуглецю стало неповне згорання парів легкозаймистої рідини, легкозаймистих речовин оточуючої обстановки;

— в домоволодінні мав місце вибух вибухової суміші, що складалася з окису вуглецю та повітря, який був не причиною, а наслідком запалювання трупів та оточуючої обстановки.

В результаті розслідування справи було встановлено, що вбивство сім'ї в домоволодінні по вул. Фестивальній було вчинено на ґрунті неприязних стосунків із сусідом, який з метою приховання злочину вчинив підпал трупів, чим спричинив пожежу. Цей випадок розслідування справи став класичним у плані правильного вибору тактики та методики розслідування злочинів.

Підпал може застосовуватися злочинцями при вимаганні (ст. 144 КК), що поєднано з пошкодженням чи знищенням майна, коли в зв'язку з пред'явленою майновою вимогою підпалюється і робиться непридатним певне майно, в збереженні якого зацікавлений потерпілий. Такі дії можуть бути способом підкріплення раніш висловленої погрози або ж безпосередньо супроводжувати майнову вимогу з метою домогтися її виконання.

Надійшла до редколегії 09.07.98